

УДК 330.5.055.2:339.727.2:331.556.4
DOI 10.35254/bsu/2024.70.16

Осорова А.С.
Кыргыз-Түрк “Манас” Университети,
аспирант

АКЧА КОТОРУУЛАРДЫН КЫРГЫЗСТАН ЭКОНОМИКАСЫНА ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ

Кыскача мазмуну

Дүйнөлүк экономикада глобализация мамлекеттер арасында адамдык жана финансылык ресурстардын эркин жүрүүсүнө өбөлгө түзөт. Кыргызстан эгемендүүлүккө ээ болгондон кийин ишканалардын жабылышы калктын жапырт эмгек миграциясына алып келген. Изилдөө ИДПнын 26,6%ын түзгөн акча которуулардын өлкөнүн экономикалык өнүгүүсүнө тийгизген таасирин талдайт. КР Улуттук банкынын 2008-2021-жылдардагы кварталдык маалыматтарынын негизинде E-Views 12 программасында ARDL моделин колдонуу менен эконометрикалык анализ жүргүзүлгөн. Жыйынтыктар акча которуулардын 1 долларга өсүшү ИДПнын 2,4881 долларга өсүшүнө алып келерин көрсөтөт. Экономикалык шоктордон кийин биринчи жылы калыбына келүү 72% ылдамдыкта жүрөөрү аныкталып, бул чакан бизнестин жана өлкөнүн финансы секторунун өнүгүүсүнө шарт түзөт.

Түйүндүү сөздөр: Эл аралык мобилдүүлүк, финансылык агымдар, улуттук экономика, эмгек ресурстары, экономикалык өсүш, дүң продукт, инвестициялык чөйрө, финансы сектору, ишкердик, калктын жыргалчылыгы

Осорова А.С.
Кыргызско-Турецкий Университет “Манас”,
аспирант

ВЛИЯНИЕ ДЕНЕЖНЫХ ПЕРЕВОДОВ НА ЭКОНОМИКУ КЫРГЫЗСТАНА

Аннотация

В мировой экономике глобализация способствует свободному перемещению человеческих и финансовых ресурсов между странами. После обретения независимости Кыргызстана закрытие предприятий привело к масштабной трудовой миграции населения. Исследование анализирует влияние денежных переводов на экономическое развитие страны, составляющих 26,6% ВВП. На основе квартальных данных Национального банка КР за 2008-2021 годы проведен эконометрический анализ с применением модели ARDL в программе E-Views 12. Результаты показывают, что рост денежных переводов на 1 доллар приводит к увеличению ВВП на 2,4881 доллара. Выявлено, что после экономических шоков восстановление происходит со скоростью 72% в первый год, что создает условия для развития малого бизнеса и финансового сектора страны.

Ключевые слова: международная мобильность, финансовые потоки, национальная экономика, трудовые ресурсы, экономический рост, валовый продукт, инвестиционный климат, финансовый сектор, предпринимательство, благосостояние населения

Osorova A.S.
Kyrgyz-Turkish Manas University,
graduate student

THE IMPACT OF REMITTANCES ON THE ECONOMY OF KYRGYZSTAN

Abstract

Globalization enables free movement of human and financial resources in the world economy between countries. Following Kyrgyzstan's independence, enterprise closures triggered significant labor migration. This study examines the impact of remittances, which constitute 26.6% of GDP, on economic development. Using quarterly data from the National Bank of the Kyrgyz Republic (2008-2021), an econometric analysis with the ARDL model in E-Views 12 was performed. The findings indicate that a \$1 increase in remittances results in a \$2.4881 GDP increase. Post-economic shocks, recovery progressed by 72% within the first year, fostering small business growth and financial sector development.

Keywords: international mobility, financial flows, national economy, labor resources, economic growth, gross product, investment climate, financial sector, entrepreneurship, public welfare

Кыргыз Республикасы эгемендүүлүгүн жарыялагандан кийин экономикада болгон терс өзгөрүүлөр ар бир жарандын башына “өзүн өзү багуу” маселесин жаратты. Ошол кезде ички тармактарда киреше табуу булактарын таба албаган жарандар жакынкы жана алыскы мамлекеттерге көчө баштады. Акча которуулардын көлөмү 1993-жылы ИДПнын 0,1%ын түзсө, 2022-жылы ИДПнын 26,6% түзгөн [1, б.1]. Миграция процесстери ар бир үй-бүлөөнү өзүнө камтып ар тараптуу таасир этүүдө. Социалдык-маданий, экономикалык таасирлери оң тараптуу болгондой эле терс тараптары да жок эмес. Элет жериндеги калкты өзүнө тартуу менен барабар шаар жергесиндеги калкта дагы өзүнүнүн циклдерине камтып келет. Миграция процесстеринин натыйжасы

катары донор-мамлекетке жөнөтүлгөн акча которуулар жана алардын таасирлери көптөгөн окумуштуулардын көңүлүн буруп келген. Терс же оң таасирлери көптөгөн илимий изилдөөлөрдүн жыйынтыгы болгон.

Эмпирикалык адабияттар

Акча которуулардын экономикага жана экономиканын миграция процесстерине тийгизген таасирин көптөгөн окумуштуулар изилдеп келет. Изилдөөлөр экономикалык көрсөткүчтөрдүн белгилүү бир убакыт аралыгында өзгөрүү катары кабыл алынып эконометрикалык анализдердин жардамы менен жүргүзүлөт. Эмпирикалык натыйжалар коюлган гипотезаны ырастайт же болбосо төгүндөйт. Кээ бир изилдөөлөр методдору, өзгөрмөлөрү жана жыйынтыктары төмөндөгү таблицада берилген:

Таблица 1.

Эмпирикалык адабияттар

Автор/ мамлекет/ мезгил аралыгы	Методдор	Өзгөрмөлөр	Жыйынтыктар
Саидов М.Х., Джумонов Д.С., Янгибоев Х.Б/ Өзбекстан/ 2012–2018 жылдык	Эң аз квадраттар ыкмасы	ИДП, акча которуулар, чет элдик инвестициялардын агымы, инвестициянын өсүү темпи, товар жана кызмат көрсөтүүлөр, акыркы керектөөлөргө чыгымдар, таза миграция	Биринчи гипотеза: КМШ өлкөлөрүнө караганда акча которуулар туруктуу болгону далилденди. Экинчи гипотеза өзбек экономикасы үчүн тастыкталбады, натыйжалар акча котруулар узак мөөнөттүү да, кыска мөөнөттүү да таасирин көрсөтпөдү [2, б.29]
Akmoldoev K., Budaichieva A. / Кыргызстан/ 2001-2010 жж, жылдык	Linear Correlation- сызыктуу корреляция	Акча которуулар, керектөө, импорт	Акча которуулардын үй чарбалары керектөөсү менен корреляциясы 98%ды түзөт. Акча которуулар керектөөгө жумшалат. Акча которуулардын импорт менен R корреляциялык индекси 98% деп табылган, бул Кыргызстандын импортунун акча которуулардын агымынан көз каранды экенин билдирет [3, б.1]
Khan I./ Индия/ 1976–2021 жж, жылдык	Nonlinear autoregressive distributed lag model technique (NARDL)- сызыктуу эмес авторегрессивдүү бөлүштүрүлгөн артта калуу моделинин техникасы (NARDL)	Акча которуулар, ИДП	Изилдөөнүн натыйжалары кыска мөөнөттө жана узак мөөнөттө акча которуулардын оң шоктору экономикалык өсүшүнө оң таасирин тийгизет, ал эми терс шоктору экономикалык өсүшкө эч кандай таасир тийгизбейт [4, б.338]

Жогорудагы адабияттардын жардамы менен бул статьяда төмөндөгү гипотезалар талданат:

H1:

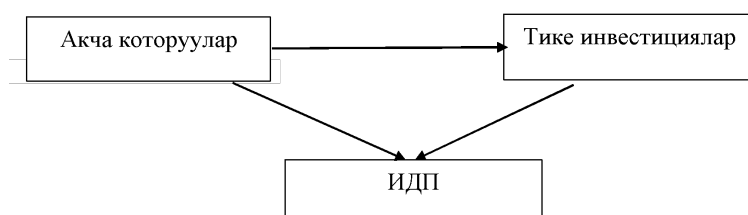
Акча которуулар Кыргызстандын ИДПсына оң таасирин тийгизет.

H2:

Акча которуулар Кыргызстандын тике инвестициясына таасир этүү менен ИДП-га оң таасирин тийгизет.

H3:

Тике инвестициянын өнүгүшү акча которуулардын Кыргызстандын ИДПсына таасирин күчөтөт.

Биринчи гипотеза акча которуулардын үй-бүлөө керектөөлөрүн камсыздоо менен жалпы суроо талапты жогорулатып өндүрүштүн жандануусуна шарт түзөт. Өндүрүштүн жандануусу өз кезегинде жумушчу орундарын жаратуу, үй чарбаларынын кирешесинин жогорулатуу, жалпы талаптын көбөйүшү менен ИДПнын өсүүсүнө алып келет.

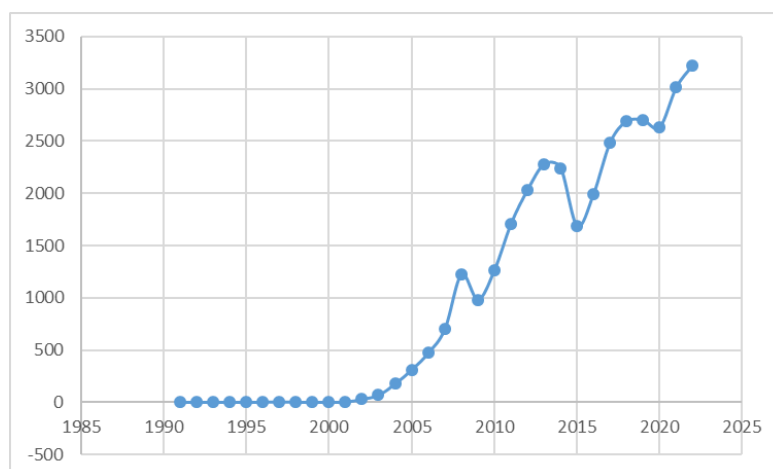
Экинчи гипотезага караганда акча которуулар адамдык капиталга билим деңгээлин жогорулатууга, ден соолугун чыңдоого, турак-жай алууга жумшалып мигранттын кайтуусунда келечекке инвестиция катары кабыл алабыз. Акча которуулар микро деңгээлде үй-бүлөөсүнүн керектөөлөрүн камсыздап сактоолорду жана инвестиция көлөмүн көбөйтүп мультипликатордук эффект менен узак мөөнөттө өндүрүштү жогорулатып экономикалык өсүшкө алып келет. **Үчүнчү**

гипотеза боюнча мамлекетибиздин жарандарынын акча которууларынын өсүүсү үй-бүлөө керектөөлөрүн камсыздоодон калган бөлүгү сактоолорго багытталып чакан бизнеске инвестицияларды жогорулатат. Официалдуу акча которуулардын көбөйүшү мигранттар үчүн кепилдик берүү менен бирге мамлекеттин финансылык структурасын күчөтүп жалпы инвестициялардын жогорулашына алып келет.

Кыргызстанга келген акча которуулар 1993-жылдан бери жогорулоо тенденциясын көрсөтүүдө (График 1). 1993-жылы 1,79 млн.долларды түзсө (ИДПнын 0,09%), 2008-жылы 1 223,27 млн.долларды түзгөн (ИДПнын 23,8%). 2008-жылы кризистен улам 2009-жылы 981,96 млн.долларды түзгөн (ИДПнын 20,94%). 2022-жылы акча которуулардын көлөмү 3 225,17 млн. долларды түзгөн (ИДПнын 27,94%).

График 1.

Кыргызстанга келген акча которуулардын тенденциясы, млн.доллар (1993-2022)

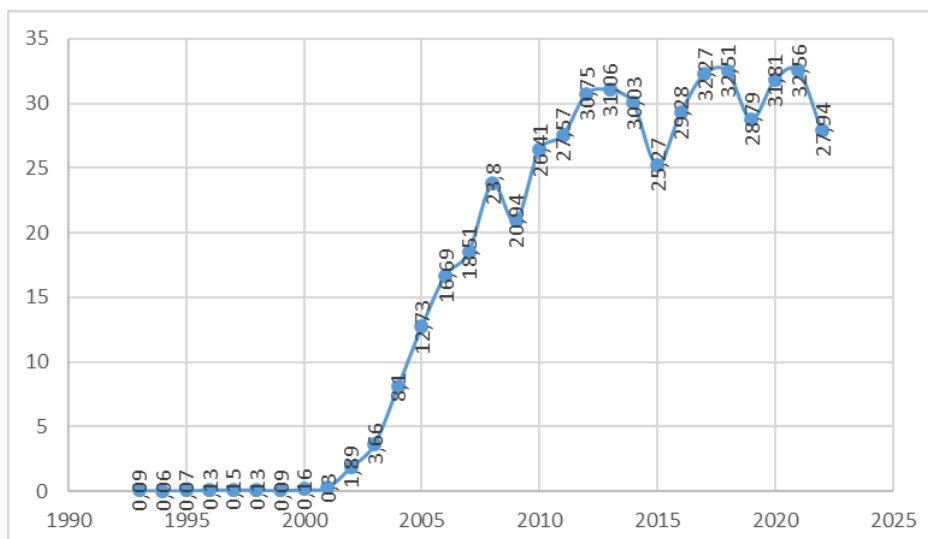
Булак: Бүткүл дүйнөлүк банк. График автор тарабынан түзүлдү.

Кыргызстанга келген акча которуулардын агымы 1993-жылдагы ИДПнын 0,09%ынан 2022-жылы болсо ИДПнын 27,94%ына чейин өскөн (График 2). Бул өсүү 1993-жылдан бери

дээрлик бардык жылдарда (2009, 2015 жана 2019-жылдарын эске албаганда) байкоого болот.

График 2.

Кыргызстанга келген акча которуулардын ИДПдагы үлүшү, % (1993-2022)

Булак: Бүткүл дүйнөлүк банк. График автор тарабынан түзүлдү.

Статистикалык маалыматтар жана методология

Акча которуулардын экономикага таасири төмөндөгүдөй модель аркылуу анализденет:

$$GDP_{it} = \beta_0 + \beta_1 DI_{it} + \beta_2 REM_{it} + \mu_{it}$$

GDP_{it} - ИДП i мамлекетинде t жылдарында, көз каранды өзгөрмө;

DI_{it} – тике инвестиция i мамлекетинде t жылдарында, көз карандысыз өзгөрмө;

REM_{it} - акча которуулар i мамлекетинде t жылдарында, көз карандысыз өзгөрмө;

μ_{it} – ката термини.

Таблица 2.

Анализде колдонулган өзгөрмөлөр

Өзгөрмө	Өзгөрмөнүн мааниси	Убакыт аралыгы, жыштыгы	Маалымат булагы
GDP	ИДП, млн. АКШ долл.	2008-2021, кварталдык	КР УБ Бюллетени
DI	Тике инвестиция, млн. АКШ долл.	2008-2021, кварталдык	КР УБ Бюллетени
REM	Акча которуулар, млн. АКШ долл.	2008-2021, кварталдык	КР УБ Бюллетени

КР УБ Бюллетени [5].

ARDL модели биринчи сандык модель болуп эсептелип эконометриктер Песаран жана Шин (1995, 1996) тарабынан биринчи жолу узак мөөнөттүү, ошондой эле кыска мөөнөттүү көз каранды жана көз карандысыз өзгөрмөлөр ортосундагы

байланыштарды изилдөө үчүн иштелип чыккан. ARDL модели эң аз квадраттар ыкмасына негизделген. Моделдин артыкчылыгы коинтеграция тести жүргүзүлүп өзгөрмөлөр I(1) же I(0) болсо дагы, маанилүү натыйжаларды алууга

$$Y_t = \Psi_0 + \sum_{i=1}^m \Psi_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^n \Psi_{2i} \Delta X_{1t-i} + \dots + \sum_{i=0}^r \Psi_{ki} \Delta X_{kt-i} + u_t \quad 3.1$$

Узак мөөнөт байланышты аныктагандан ARDL модели төмөндөгүчө:

$$\Delta Y_t = \Psi_0 + \sum_{i=1}^m \Psi_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^n \Psi_{2i} \Delta X_{1t-i} + \dots + \sum_{i=0}^r \Psi_{ki} \Delta X_{kt-i} + \mu \text{есm}_{t-1} + u_t \quad 3.2$$

болот [6, б.289].

Бул теңдеменин биринчи теңдемеден айырмасы ката оңдоо термини кошулган. Бул термин узак мөөнөттүү байланыштан алынган моделдин калдыктарынын кечиктирилген мааниси болуп саналат. Бул өзгөрмөнүн коэффициенти кыска мөөнөттө пайда болгон тең салмаксыздыктын узак мөөнөттө канчалык оңдолорун көрсөтөт. Ошол эле учурда коэффициенттин белгисинин терс жана маанилүү болгондугунда [7, б.258].

Эмпирикалык анализдин жыйынтыктары

Бул изилдөөдө 2008-2021 жылдары арасы кварталдык маалыматтары Кыргызстанга келген акча которууларынын экономикага таасирин макроэкономикалык көрсөткүч болуп эсептелген экспорттун жардамы менен анализ жүргүзүлдү. Анализ үчүн E-Views 12 программасы колдонулду.

ARDL моделинин биринчи этабы ылайыктуу узундугун аныктоо болуп саналат. Бул максатта өзгөрмөлөр ар кандай кечиктирүү комбинациялары менен сыналат жана маалымат критерийлери аткарылат. Эң аз маани берген модель

ылайыктуу модель катары тандалат. Бул моделдин баалоо натыйжалары 3-таблицада берилген.

Таблица 3.

Узак мөөнөттүү байланыштарды аныктоо үчүн статистика F-критикалык чектик маанилери:

Тест статистикасы	Өзгөрмө	Маанилүүлүк деңгээли	I(0)	I(1)
F-статистика k	26.33911 2	10%	2.63	3.35
		5%	3.1	3.87
		2.5%	3.55	4.38
		1%	4.13	5
R-квадрат	0.945284			
Такталган R-квадрат	0.939525			

ARDL моделинин F-чектеринин сыноо анализи F-статистикасынын 26.33911 маанисин түзөт, ал ар кандай анализ шарттарында 5% деңгээлиндеги критикалык маанилерден жогору. Ошондуктан, өзгөрмөлөр арасында узак мөөнөттүү байланыш түзүлөт. t-Statistic маалыматтары

да 2ден жогору болгондугу үчүн акча которуулардын жана тике инвестициялардын ИДПдагы ролунун өтө маанилүү экендигин көрсөтүүдө. Ошондой эле R-квадрат жана Такталган R-квадрат көрсөткүчтөрү бул модельдин 94,53% жана 93,95%да маанилүү экендигин көрсөтүп турат.

Таблица 4.

ARDL катарды оңдоо моделинин натыйжалары

Өзгөрмө	Коэфф-т	t-статистика	Ыктымалдуулук
D(GDP(-1))	-0.103899	-1.286566	0.2034
D(GDP(-2))	-0.307092	-4.567212	0.0000
D(GDP(-3))	-0.432675	-6.651292	0.0000
CointEq(-1)*	-0.726192	-10.53098	0.0000

Ката оңдоо моделине негизделген кыска мөөнөттүү коинтеграция байланышы, ARDL модели жана алынган натыйжалар 4-таблицада көрсөтүлгөн. Жыйынтыкта катарды оңдоо моделинде коэффициенттер маанилүү болуп саналат. Ошондой эле ката оңдоо мөөнөтүнүн коэффициенти терс белгиге ээ жана логикалык. Башка сөз менен айтканда шок

таасирлери узак мөөнөттө жоюлат. Ката оңдоо коэффициенти - 0,72 болушу, пайда боло турган бир шоктун таасиринден кийин биринчи жылда 72% тегереги ылдамдыкта калыбына келет дегенди билдирет.

Бул тесттен кийин узак мөөнөттүү коэффициенттерди табуу керек. Модель үчүн алынган узак мөөнөттүү коэффициенттер 5-таблицада келтирилген:

Таблица 5.

ARDL модели узак мөөнөттүү коэффициенттерди баалоо натыйжалары

Өзгөрмө	Коэффициент	t-статистика	Ыктымалдуулук
DI	0.205262	1.076183	0.2864
REM	2.488077	18.02809	0.0000
C	503.7187	7.208812	0.0000

Алынган маалыматтар топтомунун алкагында узак мөөнөттүү коэффициент - ИДП жана ага таасир этүүчү факторлор: акча которуулар менен тике инвестиция ортосунда аныкталды. Натыйжалар позитивдүү байланыш бар экенин көрсөтүп турат. Акча которуулардагы 1 долларлык өсүш узак мөөнөттө мультипликатордук эффект менен ИДПда 2,4881 долларлык өсүштү алып келип статистикалык мааниге ээ, ички инвестициядагы 1 долларлык өсүш узак мөөнөттө ИДПда 0,2053 долларлык өсүштү алып келип статистикалык мааниге ээ эместиги жыйынтыкталат.

КОРУТУНДУ ЖАНА СУНУШТАР

Бул изилдөө мамлекетибиздин ИДПсынын чоң бөлүгүн түзгөн акча которуулардын Кыргызстан экономикасына таасирин аныктоодо турган. Максатыбызга жетүү үчүн, эконометрикалык ARDL моделин колдонуу менен анализ жүргүздүк. Өзгөрмөлөр арасында коинтеграцияны орноткондон кийин, биз ар бир өзгөрмө менен байланышкан эффектти бааладык. Моделдин натыйжалары акча которуулар тике инвестицияларды жогорулатуу менен ИДПга биргелешкен эффекти оң жана олуттуу таасирин тийгизээрин көрсөтүүдө. Бул далилдер акча которуулардын ички инвестицияларга таасирин андан соң ИДПга күчөтөрүн көрсөтүп турат. Башкача айтканда, акча которуулардын көбөйүүсү, акча капиталынын түзүлүшүн жогорулатууда тике инвестициянын оң ролун толуктайт. Ошентип, эгерде акча которуулар көбөйсө инвестициянын жогорулашын алып келип ИДПнын өсүшүнө алып келет. Эмпирикалык анализдердин жыйынтыгы боюнча акча которуулар ИДПга оң таасир тийгизүү менен Кыргызстан экономикасынын өсүшүнүн

негизги бөлүгүн түзөт.

Акча которууларын алган үй бүлөөлөр албаган үй бүлөөлөргө караганда өз керектөөлөрүн толугу менен камсыздап жакырчылыктан чыгууга мүмкүнчүлүк алышат. 71 өнүгүп келе жаткан өлкөнү талдоодо Адамс, Р., & Пейдж, Дж. акча которуулар менен жакырчылыкты кыскартуунун ортосундагы байланышты аныктап, ар бир мигранттын акча которууларын 10 пайызга көбөйтүшү жакырчылыкта жашаган адамдардын 3,5 пайызга кыскарышына алып келээрин статистикалык изилдөө аркылуу көрсөтүшкөн [8, 1669]. Орто Азия боюнча эмпирикалык изилдөөлөр да эл аралык миграция жана акча которуулардын Кыргыз Республикасында, Тажикстанда жана Өзбекстанда жакырчылыкты кыйла азайтарын далилдейт [9, б.48].

Ошол эле мезгилде үй чарбалар акча которуулардын бир бөлүгүн чакан бизнеске инвестициялоо ыктымалдыгын көбөйтөт. Себеби акча которуулар кредиттик чектөөлөрдү жеңилдетип финансы рынокторуна кирүү мүмкүнчүлүгү жок үй чарбаларынын активдердин топтолушуна жана бизнеске инвестициялоого салым кошо алат [10, б.528; 11, б.630]. Жогорудагы жыйынтыктардын негизинде, бул изилдөө мамлекетибизге акча которуулардын жеке керектөөлөр канааттандырылган соң сактоолорго жана инвестицияга багытталуусун сунуштайт. Инвестиция чөйрөсүнө багытталуусу мамлекеттин финансылык чөйрөсүнө, салыктык жеңилдетүүлөргө көз каранды. Финансылык билимге ээ болгон мигранттардын мекениндеги үй-бүлөөсү акча которууларын жалаң гана керектөөлөргө жумшабастан бир бөлүгүн сактап келечекте мигрант кайтканда жеке ишкерликке сарптоосун шыктандыруу керек.

Адабияттар

1. World Development Indicators : база данных // DataBank : [сайт]. – URL: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators/Series/BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS> (дата обращения: 02.12.2024). – Текст : электронный.
2. Саидов, М. Х. Эконометрический анализ влияние миграции на экономику страны / М. Х. Саидов, Д. С. Джумонов, Х. Б. Янгибоев // Ўзбекистон аграр фани хабарномаси. - 2020. - № 6(84). - С. 29.
3. Akmoldoev, K. The impact of remittances on economy of Kyrgyzstan / K. Akmoldoev, A. Budaichieva // International Conference on Eurasian Economies. – 2012. – P. 53-59. – URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/575776> (дата обращения: 02.12.2024). – Текст : электронный.
4. Khan, I. Analyzing the impact of positive and negative remittance inflow shocks on economic growth of India / I. Khan // Journal of Economic Studies. – 2024. – Vol. 51, No. 2. – P. 338-356. – DOI: 10.1108/JES-02-2023-0089. – Текст : непосредственный.
5. Бюллетень Национального банка Кыргызской Республики. - 2024. - №09 (2018-2023), (2008-2017).
6. Pesaran, M. H. Working with Microfit 4.0: Interactive Econometric Analysis / М. Н. Pesaran, В. Pesaran. – Oxford : Oxford University Press, 1997. – 289 p. – Текст : непосредственный.
7. Esen, E. Feldstein-Horioka Hipotezinin Türkiye Ekonomisi İçin Sınanması: ARDL Modeli Uygulaması / E. Esen, S. Yildirim, S. F. Kostakoglu // Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi. – 2012. – Vol. 7, No. 1. – P. 258. – Текст : непосредственный.
8. Adams, R. Do international migration and remittances reduce poverty in developing countries? / R. Adams, J. Page // World Development. – 2005. – Vol. 33, No. 10. – P. 1645-1669. – DOI: 10.1016/j.worlddev.2005.05.004. – Текст : непосредственный.
9. Murodova, S. Impact of Remittances and International Migration on Poverty in Central Asia: The cases of the Kyrgyz Republic, Tajikistan, and Uzbekistan / S. Murodova // Journal of Applied Economics & Business Research. – 2018. – Vol. 8, No. 1. – P. 48. – Текст : непосредственный.
10. Woodruff, C. Migration networks and microenterprises in Mexico / C. Woodruff, R. Zenteno // Journal of Development Economics. – 2007. – Vol. 82, No. 2. – P. 509-528. – DOI: 10.1016/j.jdevec.2006.03.006. – Текст : непосредственный.
11. Yang, D. International Migration, Remittances and Household Investment: Evidence from Philippine Migrants' Exchange Rate Shocks / D. Yang // The Economic Journal. – 2008. – Vol. 118, No. 528. – P. 591-630. – DOI: 10.1111/j.1468-0297.2008.02134.x. – Текст : непосредственный.